

Наталія Костюк
(Переяслав-Хмельницький)

ТРАДИЦІЙНА МУЗИКА КЛЕЗМЕРІВ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті висвітлюється тема побутування традиційної музики клезмерів в селах та містечках України, показано особливості розвитку єврейської музики. Подано опис основних форм та жанрів музики клезмерів, їх стилю та манери музикування. Піднімається питання змішування культур тих народів, з якими співіснували клезмери і вплив на їх традиції та обрядовий побут. Наводяться дані про творчий та життєвий шлях відомих єврейських музикантів – клезмерів, про їх великий авторитет в музичному світі, про вплив на розвиток джазової музики в США. Простежується шлях відродження музики клезмерів і внесок у цю унікальну культуру відомого в музичних колах кларнетиста, сучасного клезмера – Дмитра Герасимова.

Ключові слова: *смуга осілості, музика клезмерів, стиль, скрипка, кларнет, Дувид (Дейв) Терас, відродження, фестивалі, джаз, українська музика.*

Смуга єврейської осілості в Україні була введена Катериною II в 1791 р. і проіснувала до 1917 р. До цієї смуги належав і Переяслав. Коли саме оселилися євреї на Переяславщині, писемні джерела не залишили прямих даних, але імовірно, що в Переяславлі Руському вони проживали вже у XII ст.

Наближеність Переяслава до Києва сприяла тому, що єврейські родини дуже часто емігрували. Тому їх чисельність у Переяславі в плині віків мінялася. Так у XIX ст. населення Переяслава досить швидко переростало з українського на українсько-єврейське. Кількість єврейського населення збільшилося з кількох сотень до третини та половини переяславців. Це було пов'язане з тим, що Переяслав відносився до «смуги єврейської осілості», тому євреї тут мали право селитися.

Історично так склалася драматична доля єврейського народу, що він постійно зазнавав гоніння. Не минули ці події і переяславських євреїв. Якщо на поч. XX ст. їх було біля 40% від усіх жителів Переяслава, то перед початком Другої Світової війни в чотири рази менше.

Поширеним професійним заняттям євреїв-міщан була сфера послуг й різні ремісничі промисли. В 1914 р. євреям в Переяславі належали пароплавство, обидві аптеки, 4 склади аптечних товарів, кондитерські, булочна, єдина чайна, фотомайстерні та годинникові майстерні [6].

В 1900 р. в місті діяло 8 синагог. Було в Переяславі казенне єврейське училище 1-го розряду (відкрите в 1854 р.), а також однокласне початкове чоловіче приватне єврейське училище, талмуд-тора. В 1912 р. функціонували Товариство допомоги бідним євреям, Ремісниче і Дрібнотоварне єврейське ощадно-зберігальне товариства. В 1913 р. створені богодільня, нічний приют при синагозі [6].

В даній статті поставлено завдання проаналізувати питання побутування музичного фольклору єврейських музикантів, яких в середовищі цього народу називали – «клезмери».

В перекладі слово «клиземер» – «музичний інструмент» – це єврейські народні музиканти, що грали переважно в мандрівних ансамблях («капелах») з трьох-п'яти виконавців на весіллях, бармицвах, балах, святкових гульнях, ярмарках. Побутування музикантів – клезмерів ввійшло до історії музичного мистецтва як вид світської творчості, яке не мало нічого спільного з релігійним хасидським.

Автор статті проаналізувала існуючі дослідження побутування народної музики в середовищі єврейських громад на території найбільшої їх осілості в Україні. Прикро, але достовірних даних щодо існування музичних колективів – клезмерів на Переяславщині не знайдено. Це не є фактом того, що їх не було. Клезмери, так, як і мандрівні незрячі музиканти

українського фольклору гастролювали по всій Україні, тому цілком імовірно, що вони могли бути в Переяславі, як гастролююча артіль. Та обставина, що чисельність єврейського населення майже зникла з теренів раніше відомих єврейських містечок – є трагічною сторінкою в новітній історії України. Це спричинило і втрату такої унікальної культури в Україні – як музика клезмерів. І лише за останні роки відбувається активне її відродження.

Велику роботу по дослідженню питання побутування весільної музики єврейського народу здійснив Мілада Мартинюк – композитор, краєзнавець, член Всеукраїнської музичної спілки, кандидат педагогічних наук. Вона жителька м. Бердичів, працює в місцевій гуманітарній гімназії №2 і є автором більше 13 книг, які присвячені рідному місту і його людям. В своєму дослідженні «Національні особливості традиційної музики клезмерів» вона детально подає історію їх життя і творчості.

Мета даної статті – донести до ширшого кола зацікавлених у питанні розвитку культури народів України історію унікального фольклору клезмерів.

«Клезмерами» вперше називали в XIV–XV ст. музикантів в єврейських общинах Німеччини та сусідніх країн. У Польщі в XVI ст. клезмери не приймали в цехи музикантів-християн, а в XVII ст. клезмери Праги створили власну гільдію. Вони супроводжували святкування (поза синагогою) в дні великих єврейських свят – Симхат-Тора та Пурім, а також хід євреїв, які несли сувою Тори до синагоги [5].

Провідний інструмент, а це була скрипка, доповнювали в різних поєднаннях інші інструменти: цимбали, контрабас, кларнет, труба, флейта, барабан з тарілками тощо.

З часом, а це відбувалося від 1678 по 1741 рр. почали виникати протистояння між музикантами християнами і клезмерами. Внаслідок цього єврейські вуличні музиканти змушені були добиватися у влади підтвердження наданих їм 1651 року привілеїв [5].

При вивченні питання побутування клезмерів було досліджено стародрук 1904 р., «Русская музыкальная газета», де опублікований нарис «Єврейские оркестры». І. Ліпаєв так писав про це явище: «Єврейський оркестр – жадане дітище народу... Євреї обожають музиканта в якості виразника своїх помислів... Якщо ви хотіли б знайти нерв сучасного життя, дізнатися, що тремтить в серці єврея, слухайте його музикантів...» [5].

На творчість клезмерів безперечно впливав як фольклор, так і професійне мистецтво тих народів, які проживали поряд, а в основному це були – українці, німці, поляки, румуни та інші. Таким чином створювалося таке особливе і оригінальне мистецтво з своєю самобутньою стилістикою. Особливо характерні для музики клезмерів мелодичні звороти румунської музики.

В українській традиційній культурі музичний інструментарій розвивався в напрямі акомпануючого супроводу для голосу. І це були кобзи, бандури, лютні а також колісні ліри. В панівному суспільному середовищі – торбан, в супроводі церковних піснеспівів – гуслі-псалтирі.

Умови діяльності клезмерів та постійна виконавча практика визначили жанри та форми, а також стиль та манеру цього музикування і відображали найрізноманітніші стосунки двох сімей, які об'єдналися [5].

Танцювальні мелодії в клезмерському оркестрі під час весілля виконував соліст-скрипаль або ж соліст-кларнетист у тому разі, коли наречена чи наречений були сиротами. Різним також був репертуар для багатих. За приписом деяких равинів у межах Старого міста Єрусалима не дозволялося грати, а лише барабанити.

З неухильним зближенням побуту різних народів, які жили в конгломераті єврейської культури в Західній та Центральній Європі, мистецтво клезмерів мігрує до Сходу.

В кінці XVIII ст. – першої пол. XX ст. творчість клезмерів особливо яскраво проявляється в Україні, Польщі, Литві, Бессарабії. Незважаючи на той факт, що більшість цих музикантів не знали нотної грамоти і не записували твори, які створювали самі, або імпровізували. З роками ця музика набувала статусу народної, а імена клезмерів увійшли до історії єврейської музики, як імена творців народного мистецтва. Також народна єврейська музика клезмерів зазнавала впливу мелосу народів, які жили поруч.

У серпні 1857 року Новоросійський генерал-губернатор граф А. Строганов видав наказ про «недопущення на одеських вулицях єврейським весіллям ходити з музикою» [5]. Але одеські євреї не корилися цьому наказу і обов'язково ходили від синагоги до святкового столу «на всю музику». Поліція, спочатку не виконувала свої обов'язки, тобто не завжди стежила за дотриманням цього наказу. Аж допоки голова міста почув на власні вуха голосні клезмерівські весільні мелодії. Тоді були накладено великі штрафи до тих євреїв, які одружувалися. У них було взято підписки про заборону використання на вулицях клезмерівської музики.

Цей єврейський звичай – весіллям ходити з музикою став популярним на правобережній Україні і досить довгий час побутував, зокрема на південній Черкащині. Автор статті проживала в Маньківському районі де розміщався цукровий завод і жила значне число єврейських родин. Там, де була розвинена широка мережа цукрових заводів, це: Маньківський, Жашківський, Монастарищенський, Уманський райони, звичай «весіллям ходити з музикою» активно використовували українські родини і музиканти духових оркестрів [7].

Таким чином відбувалося змішування цієї традиції в побуті української та єврейської культур. Як для єврейських музикантів, так згодом і для українських, характерно було вчити своїх учнів без навчання нотної грамоти.

Так, прекрасний музикант – трубач з с. Іваньки Маньківського району, що на Черкащині, В. П. Бурлака (1931 р. н.), здобував науку музики у рідному с. Соколівка. Старий музикант (якого прозивали «Джус») давав йому свій інструмент, після того, як хлопчик допоможе по господарству і навчав його без нотної грамоти і нотних записів того чи іншого твору. Лише показував практично, як здобувати звук на трубі і відтворювати мелодію. З часом, маючи природний талант та абсолютний музичний слух Василь Петрович під час армійської служби став керівником військового духового оркестру. Він сам розписував партії для різної групи труб духового оркестру і навіть написав декілька музичних творів [7].

Ця тенденція була характерною для старих музикантів, як євреїв так і українців – передавати свої знання практично, але нотних рукописів не надавати і не продавати. Згодом, якщо учень заслуговував – учитель міг подарувати нотні записи талановитому учню або близьким родичам.

Відомий єврейський музикант Ахарон Моше Холоденко з Бердичева, прозваний Педоцер, діяльність якого досліджувала М. Мартинюк, створив багато музичних творів, але ні з ким не ділився і не продавав – це було одним з його життєвих правил. Лише за своїм бажанням він їх дарував. Серед творів клезмерівської музики, що збереглися, можна назвати концерти – соло для скрипки в супроводі кількох інструментів. Здебільшого це були твори на єврейські та малоросійські мотиви. Кожному концерту клезмер давав свою характерну назву.

Клезмери – були майстерними інтерпретаторами. У них була своя манера гри, в якій дуже тонко відчувався національний колорит музичного твору. Вони володіли специфічною інтонацією у музичному виконавстві, їм належить особливе вміння трансформації музичного матеріалу, яке називалося просто – «перевтілення мелодії». Це відбувалося завдяки поєднанню індивідуальності майстерності виконавця та музичного фольклорного твору.

В роки Другої Світової війни в гітлерівських таборах дуже багато народних самородків – клезмерів загинули. І найбільш відомими серед них були: Саша та Меїр Ступель з Вільно (знищені в таборі Дахау), брати Таубе з Лодзі, Брати Кош та Оскар Шац зі Львова, Міша Шабтай зі Слоніма [5].

Але ще раніше, на початку ХХ ст., в Україні відбувалася велика еміграція в Америку. Тому навколо Нью-Йорка утворилася така потужна єврейська діаспора, і якраз там, в тому ареалі, звучала клезмерівська музика – Фрейлехси і Буггари маестро Дейва Тераса. Слухати гру видатного кларнетиста і його оркестр приїздили відомі серед музикантів імена: Кетскілл Чарлі Паркер, Майлес Девіс. В його бенді грав такий музикант, як Ред Родні (Чудніков) і їх гра стала еталоном жанру – основою клезмерівського ренесансу [2].

Дувид Террас народився і виріс в містечку під Уманню і з раннього дитинства вже грав на весіллях і балах по всій Україні і Бессарабії. Його репертуар, окрім єврейської класики, складався із музики українських греків, румун, кримських татар, ромів та етнічних українців.

Особливість музичного спадку Тераса в тому, що він встиг зафіксувати музичний портрет України початку ХХ ст., адже проживав тоді в самому центрі неймовірного переплетіння культур. На жаль, в Україні про Дуvida Терраса і його музику знають найменше ніж будь де.

На початку 20-х років він емігрував в Америку і записав на платівки те, що могло бути знищене в нотних паперах. І таким чином врятував від забуття безцінну традицію, яка повністю зникла тут, на його батьківщині. Тепер повертаючись бумерангом з-за океану ця музика знову починає оживати, але потребує допомоги в тому аби говорити про неї і популяризувати її [2].

Дувид (Дейв) Терас у 20–40-і роки, в музичних студіях США, записав більше 500 платівок. Це був період його великої популярності. Він умудрявся продавати свої мелодії звукозаписуючим студіям під різними назвами по декілька раз і давав їм назви по власних назвах українських містечок: Жмеринка, Миколаїв, Київ, Турійськ, Тернівка, Монастирище і це клезмерівська карта України. Так в Бердичеві, наприклад, було біля 50 професійних музикантів клезмерів, а по Україні їх було 1000 [2].

Якщо український мелос більше характерний для пісень то інструментальна музика належала єврейським музикантам, грекам, татарам. Музика клезмерів така багатогранна, унікальна та різноманітна, що, як тільки вона знову зазвучала, відразу викликала інтерес у сучасників. Наприклад, поблизу гори Мерон у м. Цфат щорічно влітку проходять фестивалі клезмерівської музики. Важливу роль у популяризації клезмерівської музики відіграла діяльність кларнетиста Г. Фрейдмана та його дружини, композитора О. Бат-Хаїм. Це вона створила безліч перекладів клезмерівської музики для академічних ансамблів та оркестрів, для соло на кларнеті. Популяризації та розвитку традицій музики клезмерів в Ізраїлі присвячена також діяльність музичного ансамблю під керівництвом А. Бен-Хоріна.

У 1990–2000-х роках виникла низка ансамблів (в основному із числа репатріантів із СНД), що виконують музику різних жанрів, з яких важливе місце посідає клезмерівська музика [5].

На сьогодні, один із тих, хто відроджує в Україні клезмерівську музику, популяризує її – це Дмитро Герасимов (Мітя Герасімов) – лідер групи «Пушкін Клезмер Бенд» (Pushkin Klezmer Band) – весільний кларнетист, популяризатор ашкеназької музичної культури. Він випускник Казанської консерваторії, а з 2008 р. живе в Україні, в Києві – в місті його бабуні, яка все життя йому розповідала, яке це прекрасне місто. Перед тим, як зібрати свою групу «Пушкін» він грав у російських групах «Сімха» «Наеховичі», польській «Цаці Ворба» та київській «Топ оркестра». Він виступав з Девідом Кракауером, Френком Лондоном та групою «The Klezmatics» [1].

Дмитро Герасимов (Мітя Герасімов) являється не лише прекрасним музикантом кларнетистом, він намагається зібрати всі можливі спогади про унікальне явище в єврейській культурі – клезмерів. Він так аналізує історію клезмерів: «Як і все глибинне етнічне на пострадянському просторі, ця народна музика єврейської культури – у представників провладного тоталітарного режиму завжди асоціювалася з чимось примітивним, застарілим і немодним. Але це нав'язаний стереотип. Тому, що всяка жива традиція в умовах казарменого комунізму підмінялася жахливою офіційною шароварщиною. А клезмерівська музика – це культура єврейських містечок, яка була широко розповсюджена по всій Україні. Тому вона така ж українська, як і єврейська, і є частиною української музичної культури» [1].

На поч. ХХ ст. клезмерська музика була не лише фольклором, вона набула колоритних елементів музики джазу. Тому, що вже ввібрала в себе музику всіх народів, які жили тут: кримські татари, греки, румуни, гуцули, роми [4].

Завдячуючи тому, що дехто з єврейських музикантів виїхали в еміграцію, як Дейв Терас, – музика клезмерів стала відома і визнана у всьому світі і вона дуже вплинула на становлення американського джазу. Але мало хто знає, що її батьківщина – Україна [2].

Сьогодні в єврейських колах йдуть заклики зберегти чистоту клезмерівської музики, але загальновідомо, що всякі намагання консервувати настільки багату культуру неминуче можуть знищити її. Таку потужну і різнохарактерну традицію неможливо законсервувати.

Інкони чуємо про клезмерські ансамблі, мовляв – «там грають не євреї!», ідуть підрахунки скільки клезмерів «мають право за ізраїльським Законом про повернення» грати від інших народів і нарікання, що «єврейські гроші краще витратити на щось корисне і єврейське» [4].

«Ми отримуємо багато гнівних листів з закликами «не чіпати клезмерську музику!», «залишити її в спокої» – розповідає Давид Кракауер (американський музикант). Ті, хто слухають нашу музику, насправді слухають її з захопленням. Клезмерська музика за визначенням – танцювальна музика. Справа не йде про музейну етнографічну реконструкцію. Щоб уціліти і жити – танцювальній музиці необхідно оновлюватися, відповідати сучасним ритмам і звучанню [3].

Інший відомий музикант, ветеран клезмера – Френк Лондон стверджує наступне: «Такий шлях музики: широко переймати один в одного ритми, мотиви – перевтілюватися. Як це відбувається із музичним стилем *reggi*, в якому відчуваються впливи арабської музики, адже в Вест-Індії жила велика арабська діаспора, тому *reggi* неминуче зазнала її впливу. Так само, як зазнала впливу єврейської мелодики іммігрантів із Бессарабії, які жили колись на Карибських островах [4].

Традиційна клезмерська музика – інструментальна. І музиканти – клезмери сьогодні знову розпочали заробляти на сучасних весіллях. Нові часи, нові й вимоги до музикантів. На весіллях хочуть слухати не лише інструментальну музику, але й слухати пісню. Тому музикант Мітя Герасимов поспробував жартуючи, в своїй манері, співати старий міський фольклор, як на Подолі в Києві та в Одесі. І всім це чомусь сподобалося, стверджує він, хоча усвідомлює, що до клезмерської музики ці пісні мають побічне відношення, але по інтонації і по духу відповідні. І хоч вони й називають себе сучасними клезмерами, але розуміють, що вони вже не ті клезмери, які були 100 років тому [1].

Окрім гри на весіллях та різноманітних заходах, Мітя Герасимов проводить активну діяльність по підготовці і проведенню безкоштовних Фестивалей клезмерської музики у Києві на Контрактовій площі. Він зі своєю групою «Пушкін Клезмер Бенд» (Pushkin Klezmer Band) запрошує музикантів із різних країн світу із світовими іменами не лише тому, що вони грають єврейську музику. А тому, що це відомі музиканти світу: Amsterdam Klezmer Band, нью-йоркський кларнетист Девід Кракауер, який виступає в Карнегі-холлі, його концерти транслюються телеканалом Mezzo [1].

Така ефективна і плідна діяльність Pushkin Klezmer Band і Міті Герасимова дала можливість їм виграти і отримати американський грант на підтримку української музики. А саме, це та історія, як кримські татари врятували велику кількість єврейських мелодій. У євреїв не було шансу зберегти цю музику, але вона залишилася в репертуарі їх сусідів і до сьогодні звучить на кримсько-татарських весіллях – таким чином традиція не перервалася [2].

Готується надзвичайно цікава спільна програма із тих мелодій, що збереглися серед музикантів із Криму та видатним американським трубачем Френком Лондоном. Цим самим сучасні клезмери хочуть всім заявити: ось що таке справжня народна музика, і це ніяка не «шароварщина», і це – українська музика.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безкоровайная И. 10 мыслей о Киеве: клезмер-кларнетист Митя Герасимов./ О клезмерской музыке в Украине, столичных свадьбах, танцах в синагоге и антипогромном концерте на Бессарабке поговорили с основателем киевского Pushkin Klezmer Band Митей Герасимовым // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://nashkiev.ua/zhournal/lyudi/10-mysley-o-kieve-klezmer-klarnetist-mitya-gerasimov.html> (дата звернення 15.07.2018р.). – Назва з екрана.

2. Герасимов Д. Про Дэйва Тарраса // «Тизер к лекции Мити Герасимова «Украинское богатство Дэйва Тарраса» // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=bp9VbUqZWd4> (дата звернення 12.12.2017р.). – Назва з екрана.

3. Дорфман М. Подарок к празднику еврейской музыки // Альманах «Музыка идишкайта». – М., 2006, Вып. 2. Статьи и песни. Составители: А. Смирнитская, А. Пинский. – 268 с. // Электронный ресурс. Режим доступа: http://rusdenver.www6.50megs.com/evreyskaya_muzyka.html (дата звернення 15.07.2018р.). – Назва з екрана.
4. Киценко Д. Клезмерская // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://dem-2011.livejournal.com/140200.html> (дата звернення 15.07.2018р.). – Назва з екрана.
5. Мартинюк М. Національні особливості традиційної музики клезмерів // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009. – Вип. 9. – С. 135–139. Електронний ресурс. Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/16936> (дата звернення 10.07.2018р.). – Назва з екрана.
6. Переяслав-Хмельницький – Российская Еврейская Энциклопедия. Режим доступа: www.rujeu.ru/index.php/Переяслав-Хмельницький.
7. Польові матеріали Костюк Н. Записано від респондента К.О. Бурлаки (Склярвої), 1934 р. н.– жительки з 1954 р. по 2013 р. с. Іваньки Маньківського р-ну Черкаської обл.

Nataliya Kostuyk

TRADITIONAL MUSIC OF KLEZMER AS PART OF THE UKRAINIAN MUSICAL CULTURE

The article highlights the topic of the existence of traditional music Klezmer in the villages and towns of Ukraine, shows the features of the development of Jewish music. The description of the main forms and genres of Klezmer music, their style and manner of playing is presented. The question of mixing the cultures of the peoples with whom the Klezmer coexisted and the influence on their traditions and ritual life is raised. The data on the creative and life path of famous Jewish musicians-Klezmer, their great authority in the music world, the impact on the development of jazz music in the United States. The way of revival of Klezmer's music and contribution to this unique culture of the well-known clarinetist, modern Klezmer-Dmitry Gerasimov is traced.

Key words: zone of settlement, music Klezmer, style, violin, clarinet, David (Dave) Terraces, revival, festivals, jazz, Ukrainian music.